

Surovčák, Martin

"Kampak jdou muhadžirové?" : exodus Albánců z Nišského sandžaku

Porta Balkanica. 2012, vol. 4, iss. 1-2, pp. [22]-31

ISSN 1804-2449

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/135334>

Access Date: 29. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

„KAMPAK JDOU MUHADŽIROVÉ?“ EXODUS ALBÁNCŮ Z NIŠSKÉHO SANDŽAKU

Martin Surovčák

Ve druhé polovině 19. století se Osmanská říše utápěla v ekonomických a politických problémech, díky čemuž si vydobyla notoricky známou přezdívku „nemocný muž na Bosporu“, a tak nebyla s to dál vzdorovat ruským útokům. Bylo zřejmé, že Osmanské říši se krátil čas a že mocnosti již v duchu překreslovaly mapy Balkánu. Již dříve se podařilo Srbům získat na Osmanské říši autonomii v rámci Srbského knížectví (1830/1831). Srbský ministr vnitra Ilija Garašanin vytvořil plán budoucí expanze srbského státu Načertanije (1844), který nadlouho dopředu předurčil kurz srbské zahraniční politiky. Protože byl ale udržován v tajnosti až do počátku 20. století, vyplouvaly některé jeho cíle na povrch jen pozvolna.

S ohledem na politické, ekonomické a vojenské možnosti autonomního Srbského knížectví usiloval Garašaninův plán v první řadě o sjednocení srbského národa v tureckém područí, na druhou stranu se však méně skromně snažil vyvolávat reminiscence na nejslavnější etapu srbské historie za carství Štěpána Dušana a vznášel nároky na oblasti, které z etnického a historického hlediska byly považovány za srbské: jižní Pomoraví včetně Preševského údolí, tzv. Staré Srbsko (Kosovo, Metochie, Novopazarský sandžak, jižní Pomoraví a severní povodí Vardaru), Makedonii, Bosnu a Hercegovinu, a kvůli strategicky důležitému přístupu k moři i část severní Albánie. Do Preševského údolí zasahovala dokonce i bulharská sféra zájmu, jelikož jižní Pomoraví figurovalo v bulharských požadavcích na Istanbulské konferenci (1876–77). Sanstefanský mír, který ukončil v březnu 1878 rusko-tureckou válku, opravdu Bulharsku oblasti od Vranje až po Kumanovo přiřkl, ale k praktické realizaci příslibu už nestačilo dojít, protože v zápětí Berlínský kongres (1878) sanstefanské Bulharsko zrevidoval.

Arnavutluk

Až do vypuknutí Velké východní krize dominovalo některým krajům v Nišském sandžaku¹ kompaktní albánské osídlení, pro které existoval pojem *Arnavutluk* (alb. Arnautllëk/Arnautlluk).² Uvádí se, že absolutní většinu měli Albánci v toplické a kuršumlijské kaze, zatímco ve vranjské a nišské kaze byli v menšině a jen malé procento jich žilo i v okolí Pirotu a Belé Palanky. Toplické údolí lemují tři pohoří, na severu Jastrebac, na západě Kopaonik, na jihu Arbanas a jeho východní hranici tvoří řeka Morava. V Toplici se nacházely tyto čistě albánské vesnice: *Bajishtica*, *Bajqincë*, *Bllacë*, *Bogjurnë*, *Bogujevc*, *Breznicë*, *Çukovc*, *Dragushë*, *Drevinjë*, *Gojnovc*, *Gjyshincë*, *Jashanicë*, *Konjushë*, *Kremar*, *Maçkevc*, *Magjerë*,

¹ *Sandžak* byla administrativní jednotka v Osmanské říši menší než *vilâyet* (původně tomu bylo naopak). Sandžak se dále dělil na *kazy*.

² *Arnavut* je turecký výraz pro Albánce a pomocí sufixu *-luk* / *-lik* / *-luk* / *-lük* se v turečtině tvoří z konkrétních jmen abstraktní, velmi často s významem hromadných jmen. U nás je pojem *Arnavutluk* znám spíše jen v kontextu emancipační politiky Prizrenské ligy.

Megjuhanë, Muzaç, Novo-Sellë, Piskalë, Plakoviq, Popovë, Prebrezë, Prekadiq, Pretjeshan, Pretreshë, Pridvoricë, Quqallë, Sibnicë, Smërdan, Stullc, Svarçë, Shishmanovc, Shlemanjë, Toçan, Topanicë, Vërbovc, Viçë, Xhëpnicë.³ Pustarecký a jablanický Arnavutluk zahrnovaly především tyto vesnice: Asanovc, Baltiq, Bogujevc, Bojnik, Borinc, Brashor, Bregovinë, Publicë, Bucë, Byçmet, Cërvadik, Dediq (tj. dnešní Medveđa), Dervodell, Dragidell, Drajinç, Dukat, Gagicë, Gajtan, Gllasoviq, Gurgurovc, Gjyrevc, Ivanjë, Kapit, Klaiq, Kodër, Kozhnicë, Lec, Llapashticë, Llalinovc, Llozanë, Maçinë, Magash, Mërrlak, Mijalicë, Mojkovc, Obrazhdë, Oranjë, Popovc, Radeç, Ramnishtë, Sakicoll, Skovar, Slishan, Slivovë, Starasellë, Svinjari, Shillovë, Shurdhan, Tupallë, Varbovc, Vërtop, Vojnovë, Zllatë, Zhitni Potok.⁴ Dále žili Albánci v Grdelické a Veternické soutěse a v povodí Vrlé Reky (*Surdulicë, Masuricë, Suvojnica*). Albánský badatel Sabit Uka napačítal na základě archivních materiálů více než 100 čistě albánských vesnic v oblasti, a když k tomu připočetl smíšené obce a údaje z nearchivních pramenů, dostal se až k číslu 380.⁵ Opomenout nesmíme ale ani albánské čtvrti v městech Nišského sandžaku. Podle Vidosavy Nikolićové-Stojančevićové se v Prokuplji těsně před exodem muhadžirů⁶ nacházelo 650 muslimských domů, v Kuršumliji 150, v Leskovci 1 000, ve Vranji 800, v Niši 2 000.⁷ Menší komunity žily i v Belé Palance, Pirotu (tur. Şeherköy) a Trnu.

Srbsko-turecká válka

Když vypuklo v červnu 1875 v Hercegovině⁸ velké křesťanské povstání, které rychle získalo národnostní charakter a rozšířilo se i do některých oblastí v Bosně, vzedmula se mezi srbskou veřejností velká vlna solidarity s bosenskými Srby. Kníže Milan Obrenović se zpočátku zdráhal do povstání vojensky zasáhnout, protože nedoufal v jeho úspěch, nakonec se však podvolil tlaku veřejnosti. Následujícího roku uzavřel Obrenović spojenectví s černohorským knížetem Nikolou. Černá Hora vyhlásila Osmanské říši válku 26. června 1876 a Srbsko ji následovalo o pouhé čtyři dny později. Tzv. první srbsko-turecká válka skončila podepsáním mírové dohody 28. února 1877. V dubnu vypovědělo Osmanské říši válku Rusko, ke kterému se přidalo Rumunsko, v důsledku čehož musela Osmanská říše přesunout vojsko z Nišského sandžaku do bojů na bulharském území. Toho v polovině prosince obratně využil Milan Obrenović, aby si napravil pokaženou prestiž, a tak vypukla druhá srbsko-turecká válka, ve které měli Turci nad Srby mírnou početní převahu, ale na druhou stranu měli Srbové k dispozici modernější zbraně.

Když srbská armáda splnila svůj úkol, Rusové obsadili Sofii a nežádali již po Srbech další pomoc a spolupráci, obrátilo Vrchní ve-

³ UKA, Sabit: *Gjurmë mbi shqiptarët e Sanxhakut të Nishit deri më 1912*. Prishtinë 1995, s. 15–16.

⁴ Tamtéž, s. 17–18.

⁵ Tamtéž, s. 15–38.

⁶ *Muhadžir* je označení muslimských běženců.

⁷ Tamtéž, s. 277–282.

⁸ I po roce 1878 byly oblasti Bosny a Hercegoviny formálně stále součástí Osmanské říše, ale pod rakousko-uherskou okupací.

Plukovník Miloško Lešjanin

Osmanská armáda zaútočila na Srbské knížectví z oblasti Niše a i přes srbské odhodlání a pomoc ruských dobrovolníků pod velením generála Čerňajeva se první srbsko-turecká válka vyvíjela ve prospěch nepřítele. Turci pronikli hluboko na srbské území, ušetřili Srbům zdrcující porážku u Ćunisu a obsadili strategicky důležité město Aleksinac vzdálené necelých 20 km. Totální katastrofu odvrátil pouze hbitý zásah ruské diplomacie, která poslala Vysoké Portě ultimátum požadující okamžité zastavení bojů.

PELIKÁN, Jan – HAVLÍKOVÁ, Lubomíra et al.: *Dějiny Srbska*. Praha 2004, s. 195–196.

SUMMARY & KEYWORDS

This article concerns the Serbian interests in Kosovo in the late 19th century and discusses two Serbian-Turkish Wars in 1876-1878. As a result, the vast majority of the Albanians, who lived in what is now southern Serbia, were forced to leave their homes. Although the Albanians posted petitions to consulates in the Ottoman Empire, which tried to negotiate with Serbia the possibility of returning Albanian refugees, their property rights enshrined in the Treaty of Berlin were ignored. The article is focused also on the consequences of the Albanian exodus.

► Albanians, Southern Serbia, Sandžak of Nish, Serbian-Ottoman War, Congress of Berlin, Exodus

► Albánci, jižní Srbsko, Nišský sandžak, srbsko-turecká válka, Berlínský kongres, exodus

Do bojů ve druhé srbsko-turecké válce byly nasazeny Šumadijská divize pod vedením generála Belimarkoviće, Moravská divize pod velením generála Lešjanina a Timocká divize pod velením plukovníka Horvatoviće. Operace začaly 15. prosince a již po pouhých pěti dnech se podařilo obklíčit Niš. Rusové od Srbů žádali, aby odřízli důležité spojnice vedoucí z oblasti dnešního Kosova do západního Bulharska a zamezili tak v postupu tureckým jednotkám postupujících na západ směrem na Sandžak.

Generál Lešjanin proto rozkázal dobýt Kuršumliju. Turci mezitím opustili Leskovac a Grdelickou soutěskou se stáhli na jih. Dne 24. prosince 1877 byla dobyta Bela Palanka, poté po úporných bojích padla pevnost Nišor a 28. prosince Turci opustili Pirot. Vrchní srbské velení rozhodlo soustředit maximum sil na rozprášení obrany Niše, protože se rozšířila zpráva, že na pomoci obklíčenému Niši spěchá Hafiz paša z Prištiny s 10–12 000 muži. Po třídných těžkých bojích turecký odpor polevil a 10. ledna 1878 předali Halil Zija paša a mutesarif Rašid paša město do rukou Srbům pod podmínkou, že umožní Turkům poklidný odchod. Jednotky Šumadijské divize do Niše vstoupily oficiálně 12. ledna a o dva dny později přijelo i Vrchní velení s knížetem Milanem Obrenovičem.

STOJANČEVIĆ, Vladimir et al. *Istorija srpskog naroda. Peta knjiga. Prvi tom. Od prvog ustanka do Berlinskog kongresa 1804–1878.* Beograd 1981, s. 401–403.

Generál Jovan Belimarković

lení svou pozornost ke Starému Srbsku. Rozhodlo, aby Moravská a Timocká divize vytáhly směrem na Kuršumliju a Prištinu, zatímco Šumadijská divize měla postupovat jižním Pomoravím, projít Grdelickou soutěskou a dobít Vranje. Kuršumlija byla opět dobyta 19. ledna, ale na přelomu ledna a února se fronta kvůli houževnatému odporu Turků zastavila u Samokova. Na této frontě byli nasazeni bošibozuci z řad Albánců a Čerkezů.⁹ Ještě v 60. letech se v albánských odách zpívaly epické písně o hrdinských bojích v Krivači, Mačedoncích, Svircích a na jiných místech.¹⁰ Belimarkovićova divize prošla Grdelickou soutěskou a 30. ledna dobyla Vranje. Dál pokračovala na západ, bez odporu zabral Gnjilane a některé jeho jednotky se stačily dostat až do Gračanice. Mezitím Timocká divize dobyla Jablanicu a Pustu reku. Z kraje února byly válečné operaci zastaveny, protože z Edirne přišla zpráva o rusko-tureckém příměří.¹¹

Diplomatické tahanice o jižní Pomoraví

Srbská armáda sice Nišský sandžak obsadila během relativně krátké doby, ale v únoru 1878 ještě zdaleka nebylo jisté, že si Srbsko dobytá území bude moci ponechat, a tak se zápas o jižní Pomoraví z bojového pole přesunul na pole diplomatické. A za jednacími stoly v San Stefanu (tur. Yeşilköy) a v Berlíně se ukázalo, že osud Nišského sandžaku připomínal spíše „hračku“ v rukou mocností.

Srbská diplomacie vypracovala v polovině ledna 1878 plán, na základě něhož mělo Srbsko při uzavírání příměří požadovat od Osmanské říše celý Kosovský vilájet¹² a Vidin. Územní požadavky byly zakresleny do vojenských map a předány ruskému konzulovi v Bělehradě, který je měl odevzdat carovi a vládě v Petrohradu. Rusko namísto toho přistoupilo k šokujícímu kroku, když na jednání o příměří v Edirne (30. ledna 1878) nepodpořilo ani plnou nezávislost Srbska na Osmanské říši. Přímou z ruského Hlavního stanu přicházely další zdrcující zprávy hlásající, že území od Niše až po Vranje těžce dobytá srbskou armádou měla připadnout Bulharsku. Kníže Milan Obrenović se nehodlal s něčím takovým smířit, a proto zmobilizoval veškeré diplomatické síly, přičemž se snažil cara Mikuláše přesvědčit jak etnografickými, tak strategicko-politickými argumenty o nepřijatelnosti ztráty Niše pro Srbsko. Jednáním s Rusy byl pověřen generál Lešjanin, který nakonec dosáhl toho, že ruská diplomacie uznala alespoň srbské nároky na Niš a Leskovac.¹³

V sanstefánské mírové dohodě (3. března 1878) s Ruskem se Osmanská říše musela zavázat, že postoupí Srbsku Niš a Leskovac, zatímco Pirot, Vranje a Trn byly ruskou zásluhou připojeny k Velkému Bulharsku. Rusko probulharským kurzem sledovalo své vlastní

⁹ UKA, Sabit: *Dëbimi i shqiptarëve nga Sanxhaku i Nishit dhe vendosja e tyre në Kosovë.* Prishtinë 1994, s. 17.

¹⁰ MUHARREMI, Ismail: *Shqiptarët e Medvegjës nëpër shekuj (rrënjët e lëkundura).* I. díl, Prishtinë 2010, s. 45.

¹¹ STOJANČEVIĆ, V. et al.: *Istorija srpskog naroda. Peta knjiga. Prvi tom. Od prvog ustanka do Berlinskog kongresa 1804–1878,* s. 403–404.

¹² Kosovský vilájet zahrnoval Nišský, Prizrenský, Skopský a Novopazarský sandžak.

¹³ STOJANČEVIĆ, V. et al.: *Istorija srpskog naroda. Peta knjiga. Prvi tom. Od prvog ustanka do Berlinskog kongresa 1804–1878,* s. 405–407.

zájmy na východním Balkáně a v černomořských úžinách a snažilo se v Bulharsku získat vlastní protiturecké předpolí. Proti sanstefanskému uspořádání jihovýchodní Evropy se nicméně takřka okamžitě ohradily Rakousko-Uhersko a Velká Británie s návrhem svolat v červnu velký kongres do Berlína, na kterém měla vykristalizovat konečná podoba řešení východní otázky.¹⁴

Albánská inteligence si během rusko-turecké války 1877–1878 uvědomovala negativní důsledky plynoucí pro ně z ruského vítězství a s velkou nelibostí nesla závěry sanstefanské dohody. Již v polovině prosince 1877 se v Istanbulu zformoval Ústřední výbor pro obranu práv albánské národnosti (*Komiteti qendror për mbrojtjen e të drejtave të kombësisë shqiptare*), zkráceně Istanbulský výbor (*Komiteti i Stambollit*), do jehož čela se postavil představitel radikálního křídla albánského hnutí Abdyl Frashëri. Istanbulský výbor na jaře 1878 zahájil rozsáhlou propagandu, apeloval na Vysokou Portu, aby se nevzdávala albánských území na úkor balkánských států, a na mocnosti, aby v žádném případě rozdrobování albánského území nepodporovaly. Doslova v poslední chvíli bylo na 10. června 1878 do Prizrenu svoláno celonárodní albánské shromáždění, které vstoupilo do historie jako *Albánská* nebo *Prizrenská liga*, aby před celou Evropou hájilo zájmy Albánců. Do čela komise pro zahraniční vztahy byl zvolen již zmíněný Abdyl Frashëri. Preševské Albánce přijeli zastupovat Maksut Shehu, Osman Çausi, Mehmet Muhaxhiri, Kamber Aga a Haxher Abazi.¹⁵ Protože do Prizrenu přijeli rokovat drtivou většinou zástupci z řad muslimů (katolíků byl jen malý počet, pravoslavní nebyli zastoupeni prakticky vůbec),

určitou dobu trvalo, než se Prizrenská liga povznesla od obrany pozic muslimů k obraně celonárodních albánských zájmů, a navíc musela překlenout vlastní vnitřní politickou roztříštěnost, neboť reprezentovala jak radikální, tak liberální proudy, přívržence i odpůrce sultánského režimu. Prizrenská liga nakonec adresovala Berlínskému kongresu petici proti dělení albánských území, přičemž Albánci vkládali naděje zejména do britské delegace, poněvadž Velká Británie byla tradičně spojencem Osmanské říše. Od sultána zase Prizrenská liga později požadovala sjednocení čtyř vilájetů dosavadních (skadarského, kosovského, bitolského a janinského) v jeden autonomní albánský vilájet *Arnavutluk* s albánským úředním jazykem, vlastním školstvím a armádou.¹⁶ Albánský emancipační program však přišel příliš pozdě na to, aby našel v Evropě, potažmo u Berlínského kongresu, větší ohlas. Předseda Kongresu Otto von Bismarck prohlásil, že *o žádných Albáncích nikdy neslyšel*, a tak se vyslanec Prizrenské ligy Abdyl Frashëri v Berlíně obrazně řečeno „otočil na podpatku“ a veškeré vynaložené úsilí ligistů přišlo vniveč. Albánci byli totiž prakticky ztotožňováni s Turky, tj. s národem, který z války vyšel jako poražený. Nejčernější obavy Albánců se naplnily.

K jednáním Berlínského kongresu (13. 6.–13. 7. 1878) byl za Srbsko přizván ministr Jovan Ristić. Cestou se zastavil ještě ve Vídni, aby si u hraběte Gyuly Andrásyho vymohl podporu ze strany Rakouska-Uherska v nárocích na jižní Pomoraví. Hrabě Andrásy byl ochoten srbské požadavky akceptovat, ale jedině pod podmínkou, že Srbsko Rakousko-Uhersku vyhoví v několika bodech týkajících se obchodu mezi oběma zeměmi a budování dopravní infrastruktury. Ristić plénu 24. červ-

¹⁴ Tamtéž, s. 407.

¹⁵ LATIFI, Skënder: *Rrugëtimi nëpër Luginë të Preshevës*. Preševë 2006, s. 24.

¹⁶ HRADEČNÝ, Pavel – HLADKÝ, Ladislav: *Dějiny Albánie*. Praha 2008, s. 221–224.

Doslova v poslední chvíli bylo na 10. června 1878 do Prizrenu svoláno celonárodní albánské shromáždění, které vstoupilo do historie jako Albánská nebo Prizrenská liga, aby před celou Evropou hájilo zájmy Albánců.

na přednesl memorandum srbské vlády požadující úplnou nezávislost Srbska na Osmanské říši garantovanou velmocemi a územní rozšíření v hranicích před sanstefanským mírem. Turečtí vyslanci kongresu přečetli 26. června svůj návrh průběhu srbsko-turecké hranice, který mimo jiné usiloval o to, aby Kuršumljija, Prokuplje a Leskovac ze strategických důvodů zůstaly v Osmanské říši. Turecký plán sice kongres vzal na vědomí, ale prakticky se jím nikdo nehodlal zabývat. Francouzský zplnomocněnec Charles Raymond de Saint-Vallier 29. června ujistil Ristiće, že Francie bude prosazovat srbské územní požadavky. Ještě téhož dne zamítl plán iniciovaný Turky a Brity, aby byly Osmanské říši z Nišského sandžaku ponechány alespoň strategicky významné body, mimo jiné celá vranjská kaza. Francouzští, němečtí a italské zástupci se však shodli na tom, aby nová srbsko-turecká hranice probíhala po rozvodí řek Lab a Toplica. Turci horečně bránili Grdelickou soutěsku, ale díky náklonnosti Francie byli přehlasováni a bylo rozhodnuto, že plénu bude předložen návrh, aby Srbsko získalo vranjskou kazu až po Končuljský průsmyk. Otázkou srbských hranic se plénum opět zabývalo 8. července, kdy se strhla bouřlivá debata o Pirotu a Trnu. Tehdy dal Otto von Bismarck jasně najevo svůj lehkotvárný přístup k dělení Nišského sandžaku, když rozhořčeně prohlásil: *Copak evropský mír závisí na srbských hranicích?* Neshoda panovala i kolem jižní hranice. Turci a Britové, tentokrát nečekaně podpořeni i Italy, opět trvali na tom, aby Vranje zůstalo v Osmanské říši, zatímco na stranu Srbů se postavilo Rusko, Francie a Rakousko-Uhersko. Bismarck se opět rozzuřil, prohlásil, že už nechce o Grdelické soutěsce slyšet ani slovo a pohrozil, že jednání o srbských hranicích stáhne z denního programu. Nakonec byl pod Bismarckovým nátlakem uzavřen jakýsi kompromis. Vranje s Grdelickou soutěskou připadlo Srbsku, zatímco Končuljský průsmyk byl vrácen Osmanské říši a nová srbsko-turecká hranice se tak definitivně ustálila u vesnice Ristovac (několik km severovýchodně od Bujanovce). Následujícího dne (9. července) tuto hranici formálně potvrdilo plénum kongresu.¹⁷ V čl. XXXVI Berlínské smlouvy se píše, že nová srbsko-turecká hranice *od Kanilugu pokračuje po západní hranici Nišského sandžaku na jih od Kopaoniku, přes vrchoły Marici a Mrdar tvořící rozvodí mezi Sitnicou a Ibrem na jedné stra-*

¹⁷ STOJANČEVIĆ, V. et al.: *Istorija srpskog naroda. Peta knjiga. Prvi tom. Od prvog ustanka do Berlínskog kongresa 1804–1878*, s. 417–419.

*ně a Toplicí na druhé straně, takže Prepolac zůstává na turecké straně hranice. Potom se stáčí k jihu po rozvodí mezi Brvenicou a Medveđou, pokračuje po hřebenech Goljaku (tvořícího rozvodí mezi Poljanicou na jedné straně a Veternicou a Moravou na druhé straně) až k hoře Poljanici. Potom směřuje po svazích Karpiny Planiny až po soutok Kojinského potoka s Moravou...*¹⁸ Srbsko získalo v jižním Pomoraví území o rozloze 11 097 km² a 367 000 obyvatel¹⁹ včetně Jablanice a Toplice do roku 1878 většinou osídlené albánským etnikem.

„Čím méně Arnautů u nás zbyde, tím větší bude jejich přínos pro vlast.“

U příležitosti obsazení Niše pronesl 14. ledna 1878 Milan Obrenović řeč, ve které garantoval rovné postavení všem obyvatelům dobytých území nezávisle na vyznání, pokud se podvolí jeho moci: *Obyvatelé nišští, po vašem pětisetletém zotročování a těžkém strádání pod vládou nepravdy a násilí přicházím mezi vás Já se svým statečným vojskem a přináším vám znamení křesťanské osvěty, svobody, pravdu a jistotu. Obyvatelé nišští, s radostí vidím, že si lidé těchto krásných krajů, které byly tak dlouho odtrženy od matky Srbska, uchovali živou vzpomínku o srbské jednotě a s rozevřenou náručí očekávají mé vojsko jako toužebně očekávané bratry a své osvoboditele. Vítězství, kterého mé vojsko dosáhlo s pomocí Boží, není vítězství národa nad národem, ale vítězství řádu nad chaosem, zákona nad bezprávím, pravdy nad násilím. Já a můj hrdý národ spolu s vítězoslavným vojskem cara Osvoboditele jsme se vydali na cestu ze svých domovů, ne abychom se pomstili za neslychané a neustálé potupování, nýbrž abychom osvobodili pravdu nařikající v okovech násilí, abychom osvobodili občany od nespoutaných tyranů, domácí od přivandrovalců. Obyvatelé nišští, v dnešní den po pěti letech opět hrdě vlaje na hradbách města Niše srbská vlajka. Budiž vám ta vlajka znamením, že každý obyvatel, ať už je víry jakékoliv, může počítat s mou blahosklonnou ochranou. Zdravím vás jako zástupce pravdy, jako ochránce svobody rovné všem obyvatelům, všem vyznáním. Zároveň vás vyzývám, abyste byli poslušní příkazům mé moci a pokračovali ve své práci. K tomu nám dopomáhej Bůh.*²⁰

¹⁸ Documents diplomatiques: Affaires d'Orient. Congrès de Berlin 1878. Paris 1878, s. 288.

¹⁹ PELIKÁN, Jan. – HAVLÍKOVÁ, Lubomíra et al.: *Dějiny Srbska*. Praha 2004, s. 198.

²⁰ *Srpske novine*. 6. 1. 1878, s. 1.

Vítězoslavný vstup srbské armády do Niše

Z dochovaných svědectví však víme, že realita se od Obrenovičových proklamací diametrálně odlišovala a že přelom 70. a 80 let 19. století poznamenaly četné excesy v podobě vyhánění Albánců a pochybné nakládání s jejich majetkem. Dodnes panují na tuto černou kapitolu v dějinách srbsko-albánských vztahů rozporuplné názory, jisté je ale to, že srbská armáda v zásadě přistupovala k veškerému muslimskému obyvatelstvu (a to nejen k většinovému albánskému, ale i k tureckému a čerkezskému) na dobývaných územích jako k cizímu nepřátelskému elementu, který je zapotřebí co nejrychleji vypudit. V pozadí represí stál jistě garašaninovský velkosrbský sen, do kterého jaksí nezapadaly desetitisíce nesrbských muslimů. Muslimové byli navíc vlastníky čifliků²¹, na kterých v nelehkých podmínkách sloužilo křesťanské obyvatelstvo. Na poli mezinárodní politiky mělo být vyháněním Albánců, Turků a Čerkezů zamezeno v poválečných jednáních nárokům ze strany Osmanské říše na znovunavrácení Nišského sandžaku a zároveň si tak Srbsko připravovalo předpolí pro vstup do Starého Srbska.²² Jovan Hadži-Vasiljević se domníval, že vysídlování Albánců bylo v zájmu Rakouska-Uherska, aby se podél hranice proti Srbsku vytvořil co nejsilnější a nejrozhořčenější kontingent Albánců.²³ Určitou roli mohla sehrát i válečná vřava. Dopisovatel deníku *Srpske novine* si například postěžoval, že zatímco srbská armáda se musela starat o osmanské zajatce a pohřbívat osmanské padlé, v Kuršumliji Turci nabodávali hlavy padlých srbských vojáků na kůly.²⁴

Vysídlování Albánců neproběhlo jednorázově, ale minimálně ve třech vlnách. První vlnu tvořili zástupy *muhadžirů*²⁵, kteří víceméně spontánně v zimě 1878 opouštěli své domovy před postupující armádou vypalující domy a nezastavující se ani před mešitami. Albánci neměli čas připravit se na ozbrojený odpor, neměli ani dostatek vojenského materiálu, protože Turci rozdávali Albáncům pouze deset pušek na vesnici a každému dobrovolníkovi po třiceti

Otřesný obraz vpádu srbské armády podal Cen Rači (nar. 1881), muhadžir z Trnavice: Srbsští četníci vstoupili do několika domů a nařídili, aby jim uvařili plané kdoule. Vřelou kdoulí z hrnce vkládali kleštěmi lidem přímo do úst. Člověk bolestí vyplivl kdoulí z úst a s ní mu vypadaly všechny zuby a kus jazyka. Kvůli popálení úst a hrdla nemohl člověk dýchat a ve strašných bolestech umíral během několika hodin nebo dní.

FETIU, Sadri: *Shpërngulja e shqiptarëve nga Toplica sipas këngëve popullore*. In: *Shqiptarët në rrjedhat ballkanike*. Prishtinë 1996, s. 179.

Jeden starý muž muhadžirského původu ještě v 80. letech minulého století vyprávěl příběh, který se měl údajně odehrát v Masurici poblíž Bujanovce: Seržant, jeden z vůdců skupiny, se dal do řeči a ptal se shromážděných vesničanů: „Nemáte zájem prodat něco srbskému knížeti Milanu Obrenovičovi, který na vás tolik myslí a má vás Arnauty tolik rád?“ „Ano, pane seržante,“ odpověděl jako první mula Ali Haxhiu, imám mešity v Masurici, „máme, na co si jen vzpomenete, těžký dobytek, dřevo, med, kuřata, vejce. Pane, máme všechno, co jen vesničan v Masurici může mít.“ „Kdepak, takové věci, jaké vy nabízíte, my nepotřebujeme.“ „Pane seržante, my nemáme nic jiného na prodej,“ řekl četníkům Miloše Obrenoviče imám se svým džematem. „Však nám máte co prodat a my vám za to zlatem zaplatíme. Vy, hodžo se svým džematem, nám musíte prodat slunce na obloze tady v Masurici.“ „Ale pane seržante, slunce je přece všech, protože ho Alláh stvořil, aby svítilo a zahřívalo tento svět.“ Nicméně srbsí četníci trvali na svém a nakonec vesničany přesvědčili, aby jim prodali slunce za sto zlatých grošů. Dalšího dne, když ženy a děti vynesly prádlo sušit ven na slunce, přišel opět seržant a nařídil ženám: „Sbalte všechno prádlo a už ho nikdy nedávejte sušit ven, protože jste včera prodali slunce za sto grošů a teď patří Srbsku! Nemáte ani právo pracovat na svých pozemcích přes den, jedině v noci při měsíci, který patří vám, Turkům a Arnautům, a který máte na vlajce.“

AVDIU, Reshat. *Dëbimi i shqiptarëve në prag të krizës lindore 1875–1878 nga Shqipëria e vjetër verilindore e Nishit dhe Toplicës*. [online] 20. 7. 2011. [cit. 2012–03–17]. <<http://www.albaniapress.com/lajme/14682/DEBIMI-I-SHQIPTAREVE-NE-PRAG-TE--KRIZES-LINDORE-1875-1878-NGA-SHQIPERIA-E-VJETER-VERILINDORE-E-NISHIT-DHE-TOPLICES-.html>>

²¹ Čiflik bylo hospodářství vyňaté z povinnosti placení daní.

²² UKA, S.: *Dëbimi i shqiptarëve nga Sanxhaku i Nishit dhe vendosja e tyre në Kosovë*, s. 18.

²³ BOGDANOVIĆ, Dimitrije: *Knjiga o Kosovu*. Beograd 2006, s. 193.

²⁴ *Srpske novine*, 11. 1. 1878, s. 1.

²⁵ Muslimští uprchlíci se často označují arabismem *muhadžir* (tur. muhacir, alb. muhaxhir).

Muhadžirové brali ve spěchu jen to nejnútnejší a prchali směrem na jih.

nábojích.²⁶ Často si nestačili s sebou vzít ani nejzákladnější věci. Český balkanista Václav Štěpánek zmiňuje svědectví rodáka z obce Donji Gajtan (Gajtan i Poshtëm): *Jako dítě jsem slyšel od rodičů a příbuzných, jak první dosídlenci našli ve vesnici dokonce chléb v hliněném poklopu na ohništi, jež Albánci nestihli vzít s sebou, když utíkali z vesnice v únoru 1878. Tito první osídlenci se přitom objevili teprve na podzim roku 1879, tedy více než po roce. To vše jen dokazuje chvat, s nímž se Albánci dali na útěk.*²⁷ Podobně jeden srbský učitel v memoáru o dobytí Leskovce píše: *Viděl jsem utíkat mnoho vyděšených Turků (zde: Albánců – M. S.), některé bosé a polonahé, určitě spali a neměli čas se ani obléct a obout.*²⁸ Mezi běženci vypukla humanitární krize, mnozí z nich podlehl mrazu, vyčerpání, hladu a nemocem. Druhá vlna exodu Albánců, tentokrát již plně v režii srbského státu, pokračovala v srpnu 1878 a týkala se těch, kteří za druhé srbsko-turecké války neopustili své domovy vůbec nebo utekli do hor a následně se vrátili. V usneseních Berlínského kongresu nebylo jasné definováno, za jakých podmínek mohou Albánci zůstat v jižním Srbsku, a tak Srbsko pospíchalo s jejich vysídlováním, ba je dokonce samo transportovalo na hranice nebo jim rozdávalo povozy srbských rolníků.²⁹ Přesto i po roce 1878 zůstalo ve vranjském okrese 14 nevysídlených vesnic, mezi nimi Masurica, Surdulica, Suvojnica aj., jejichž obyvatelé patrně pod ekonomickým tlakem defini-

tivně opustili Srbsko teprve v roce 1881 nebo později.³⁰ Vzpomínky na útěk a nucené vykupování pozemků se uchovaly dlouho v kolektivní paměti muhadžirů a staly se základem absurdních historik s jistým reálným základem.

Vysídlení unikli Albánci z několika vesnic v Jablanici: Tupallë (Tupale), Gërbac (Grbavce), Llapashticë (Lapaštica), Sfirçë (Svirce), Siarinë (Sjarina), Kapit, Dediq (Medveđa), Starabajë (Stara Banja), Ramabajë (Ravna Banja), kde jich větší či menší počet žije dodnes. Podle jedné verze zachránil jablanické Albánce před vysídlením sám velitel Šumadijské divize, generál Jovan Belimarković, který měl údajně prohlásit: *My (Srbové – M. S.) jsme jim (Albáncům – M. S.) dali slovo, že pokud zůstanou v klidu doma, nikdo jim neublíží. Jak jsme konstatovali, mnoho z nich zůstalo doma, tak proč bychom je tedy my měli vyhánět?*³¹ Podle jiné verze se o zachování několika albánských vesnic v Jablanici zasloužil Sahit Osman paša (1824–1914) z Lapaštice (Llapashticë). Tento muž se dal na úspěšnou kariéru v osmanské armádě, zastával důležitý vojenský post v Sofijském sandžaku a později během srbsko-tureckých válek byl nasazen k obraně Niše, v bojích v Toplici i v rodné Jablanici. Když už tušil, že porážka Osmanské říše je pouze otázkou času, požádal vrchní srbské velení, aby mohl předstoupit před Milana Obrenoviće. Sahit paša se s Obrenovićem skutečně setkal 29. ledna 1878 v Niši a při té příležitosti se s ním dohodl, že zastaví boje proti srbským silám. Na oplátku se mu Obrenović zaručil, že srbská armáda ušetří jablanické vesnice. Sahit pašovi se po návratu do Lapaštice podařilo zbývajících rodiny přimět, aby neopouštěly

²⁶ MUHARREMI, I.: *Shqiptarët e Medvegjës nëpër shekuj (rrënjët e lëkundura)*. I. díl, s. 45.

²⁷ ŠTĚPÁNEK, Václav: *Jugoslávie – Srbsko – Kosovo. Kosovská otázka ve 20. století*. Brno 2011, s. 38.

²⁸ MUHARREMI, I.: *Shqiptarët e Medvegjës nëpër shekuj (rrënjët e lëkundura)*. I. díl, s. 52.

²⁹ UKA, S.: *Dëbimi i shqiptarëve nga Sanxhaku i Nishit dhe vendosja e tyre në Kosovë*, s. 35.

³⁰ Tamtéž, s. 46.

³¹ UKA, S.: *Dëbimi i shqiptarëve nga Sanxhaku i Nishit dhe vendosja e tyre në Kosovë*, s. 36.

své domovy, a uprchlé rodiny vyzval, aby se vrátily.³²

Davy albánských muhadžirů směřovaly nejprve do Preševského údolí, Kosovského Pomoraví a údolí řeky Lab (Llap), protože vysílení hlady nemohli dál v mrazivém počasí pokračovat. Popisuje se to i ve vyprávění matky Zenela Hajdiniho³³: *Narodila jsem se v těžkých časech pro nás Albánce. Neuplynuly ani dva roky od té doby, co moje rodina přišla z Černavorri. Utekli od shkaů (albánský pohrdlivý výraz pro Srby – M. S.), protože vypálili všechny naše vesnice, zabavili nám majetek a obilí. Přišli o všechno, co tam měli. Protože byla tuhá zima a napadlo hodně sněhu, nemohli pokračovat dál, a tak se zastavili tady v Tupale... Tady, kde žijí dodnes.*³⁴ Později se část muhadžirů přesunula do kosovské kotliny (Lipljan, Priština), několik málo rodin se usídlilo v Metochii, ojedinele až v Albánii. Pouze malý počet Albánců z Pirotu a Belé Palanky uprchl na východ směrem na Sofii.³⁵ Srbská historiografie tvrdí, že Turci usazovali Albánce podél nové hranice záměrně, aby narušili do té doby tamní kompaktní srbské osídlení,³⁶ ale přinejmenším zpočátku se muhadžirové nechtěli příliš vzdálit od svých domovů proto, že dlouhou dobu doufali, že se Osmanská říše dohodne se Srbskem a oni se budou moci vrátit. Jiná skupina muhadžirů se usídlila v Makedonii (Skopje, Kumanovo, Tetovo, Gostivar, Veles, Bitola).

Očitým svědkem muhadžirské mizérie se stal i srbský politik a filolog Stojan Novaković (1842–1915), když v roce 1894 projížděl okolím Vranje a Preševa: *Byl s námi i kajmakam (tj. vysoký turecký úředník – M. S.) z Preševa, starý vysoký Turek s křivou šablí nošenou postaru přes rameno, oblečený do evropského šatu, ale zanedbaného a špinavého, a na svrchním a spodním šatu měl jakousi koženou podšívku. Když jsme se setkali, hned jsem poznal, že mluví špatně srbsky, jako mluví Turci z nišského kraje, a on sám mi řekl, že je z Leskovce a že má v Srbsku ještě nedořešené záležitosti ohledně pozemků. „Co je teď Preševo,“ zeptal jsem se ho,*

*„město, nebo vesnice?“ „Vesnice,“ odpověděl. „Kolik má domů?“ zeptal jsem se ho. „Předtím jich bylo 250, teď jich je 500.“ „Kdy předtím?“ „Před válkou. Ale když se rozuteklo Vranje, vyrostlo tu dalších 250, takže jich je 500. Tak to je, prostě osud.“ Mohamedáni a ti, kdo přestoupí na jejich víru, mají zvláštní sklon k fatalismu. Nezůstávají, když přijdou o zemi. Z Niše, Pirotu, Prokuplje, Leskovce téměř všichni odešli. Z někdejšího velkého počtu jich v Niši zůstal malý zanedbatelný počet, v Prokuplji nejsou vůbec, v Leskovci pramálo, ve Vranji ani jeden. ... Když jsme putovali lysou pahorkatinou rozprostírající se od Karadaku mezi Skopjí a Kumanovem po Pčinje, která je na mapě označena jako Uzundžova, narážili jsme na bídnou chudou vesnici. Ubohé chatrče, nějaké dříví, jakýsi chatrný povoz a plot, jen to jsou známky života. Je jednoduché rozeznat původní sídlo od nového. „Kdo žije v té vesnici?“ zeptal jsem se svých průvodců, když jsem zpozoroval jakéhosi Turka, jak spravuje povoz. „Muhadžirové,“ odpověděl mi policejní náčelník, Bosňák, který cválal na svém malém koníku vedle našeho vozu. „Muhadžirové, muhadžirové ze Srbska.“ Muhadžiry nebo jejich čtvrtě jsem později často vídal.³⁷ Postupem času ze shluků muhadžirských chatrčí začaly vyrůstat nové samostatné osady (např. Llugagjia, Gllanica, Teqja v okolí Lipljanu nebo Pasjak, Gumnishta poblíž Gnjilan)³⁸ a na okrajích měst vznikaly celé muhadžirské čtvrti (dodnes jedna část Prištiny nese název *Mëhalla e Muhaxhirëve* a stejně tak je tomu i v Preševu nebo Breznici).*

Počet vysídlených Albánců je předmětem polemik, protože neexistují žádné přesné soupisy vysídlenců. V srbské historiografii bývá udáván většinou údaj 30 000 vysídlenců³⁹ vycházející z odhadů Jovana Cvijiće. Karl Sax, rakouský konzul v Osmanské říši, je autorem *Etnografické mapy evropského Turecka a jeho dependencí k době počátku války 1877* (Ethnographische Karte der europäischen Türkei und ihrer Dependenzen zur Zeit des Beginns des Krieges von 1877), kterou vydala 1878 C. K. geografická společnost ve Vídni. Mapa obsahuje i údaje o zastoupení národností v jednotlivých kazách a z nich vyplývá, že dohromady v kuršumlijské, leskovacké a prokupeljské kaze Sax napočítal 83 000 Albánců. K nim se na základě průměrného počtu domů ve vesnici a průměrného počtu čle-

³² MUHARREMI, I.: *Shqiptarët e Medvegjës nëpër shekuj (rrënjët e lëkundura)*. I. díl, s. 55–56.

³³ Zenel Hajdini (1910–1942) bojoval na straně jugoslávského komunistického odboje, bránil Jablanici před četniky, za což byl komunistickým režimem v poválečné Jugoslávii heroizován.

³⁴ HAJDINI, Ali: *Nëna Zariçe, nëna e heroit të popullit – Zenel Hajdini (1880–1977)*. Zëri i Medvegjës, 2011, sv. 1, č. 1, s. 14.

³⁵ UKA, S.: *Dëbimi i shqiptarëve nga Sanxhaku i Nishit dhe vendosja e tyre në Kosovë*, s. 53.

³⁶ BOGDANOVIĆ, D.: *Knjiga o Kosovu*, s. 193.

³⁷ NOVAKOVIĆ, Stojan: *S Morave na Vardar. Pod zidinama Carigrada*. Beograd 1894, s. 10–11, 14.

³⁸ UKA, S.: *Dëbimi i shqiptarëve nga Sanxhaku i Nishit dhe vendosja e tyre në Kosovë*, s. 67–68.

³⁹ BOGDANOVIĆ, D.: *Knjiga o Kosovu*, s. 218.

nů v rodině Sabit Uka pokusil připočítat Albánce v Niši, Pirotu a Vranji a došel k výslednému číslu 110 000, tedy téměř ke čtyřnásobku v porovnání se srbskými údaji.⁴⁰ Skutečný počet Albánců, kteří až do zimy 1878 žili v Nišském sandžaku a z nichž většina byla následně vysídlena, se bude pohybovat nejspíš někde mezi oběma extrémy.

Muhadžirové se nehodlali jen tak lehce vzdát, a proto posílali zástupcům mocností nejrůznější petice a stížnosti. Jednu takovou petici jménem svých 3 000 vysídlených soukmenovců podepsali Ali Shaqiri a Ismail Abdullahu a adresovali ji Berlínskému kongresu.⁴¹ Na Berlínský kongres se oficiálně obrátila i Prizrenská liga a mnoho jiných subjektů s prosbou, aby mocnosti umožnily muhadžirům návrat do svých domovů. Kromě toho si stěžovali ale i nevysídlení Albánci, že je s nimi nakládáno jako s válečnými zajatci, že jsou pod neustálým policejním dohledem, že jim není dovoleno ani opustit město a že nemohou svobodně nakládat s úrodou ze svých polí.⁴² Berlínský kongres nicméně albánskou otázku lhostejně smetl ze stolu, aniž by množící se protesty vyslyšel. Jednoznačně se nevyjádřil, jak má být naloženo se zbylými Albánci v jižním Srbsku a jestli bude muhadžirům umožněn návrat, a tím v nastalém „právním vakuu“ uvolnil Srbsku ruce, aby ve spěchu realizovalo druhou vlnu vysídlování Albánců.

Jediného zadostiučinění, dá-li se to tak vůbec nazvat, se Albáncům dostalo v podobě článků Berlínské smlouvy, které řešily otázky občanského a majetkového práva muslimů v jižním Srbsku. Článek XXXV garantoval, že rozlišování náboženské víry a vyznání v Srbsku nebude proti nikomu obráceno jako záminka k popření občanských a politických práv nebo k zabránění nástupu do státní sféry, požívání funkcí a hodností nebo zastávání různých profesí ať už v jakékoliv lokalitě.⁴³ Podle článku XXXIX muslimům, kteří vlastní majetek na územích zabraných Srbskem a kteří se rozhodnou žít mimo Srbské knížectví, bude umožněno nakládat se svým majetkem nebo spravovat svůj majetek třetími osobami. Pro posuzování všech záležitostí ve věci zcizení, nakládání a používání majetku bude na náklady Vysoké Porty ze státních prostředků a z vakfů po dobu tří let zřízena srbsko-turecká komise a ta

bude rovněž řešit s tím spojené zájmy jednotlivců.⁴⁴ O tom, že Srbsko zmíněné články stejně nedodržovalo, svědčí petice muslimů adresovaná francouzskému konzulovi v Istanbulu, ve které se mimo jiné píše: *My, vlastníci majetků v Nišském sandžaku, na územích připadlých Srbsku, prosíme, aby nás na našich pozemcích nechali na pokoji ... Srbsko se nedrží Berlínské smlouvy, zabavilo naše majetky, dobytek, úrodu aj., proto majitelé pozemků prosí Velmoci, aby se zasadili o ochranu našich pozemků.*⁴⁵ Václav Štěpánek uvádí, že i mezi černohorskými kolonisty se dochovaly dokumenty o tom, že museli muhadžirům jejich majetky vyplatit.⁴⁶ Sabit Uka k tomuto poznamenává, že možnost majetkových refundací využila jen úzká skupina zámožných begů a z vyplaceného obnosu jim příliš mnoho nezbyvalo, protože srbští úředníci z něho strhávali vysoké poplatky.⁴⁷ Branislav Nušić zachytil ve svých memoárech peripetie svého průvodce muhadžira takto: *Vzpomínám si na mnoho případů, jak muhadžirové truchlí po svém rodném kraji a životu s námi, ale jsou i jiné případy. Také si nám stěžují, a to těžce, obviňují nás. Oni zanechali svá krásná pole a domy, přišli sem s prázdnými rukama, na pustá pole, která museli vysušit, nebo do zarostlých pustin, která jim „pohostinní“ soukmenovci přidělili. Koneckonců by si ani tak nestěžovali, oni se umí utěšit „osudem“, vědí, že to takto bylo napsáno, ale přece jen – jak jsme je poslali pryč? Takto mi o tom vypráví můj průvodce tiše, klidně a zasněně jedoucí na svém koníku, který jen občas vytáhne z kapsy pražená kávová zrna a slastně je rozkousává. „Efendi, nelituji toho, že jsem přišel i o dům i pole i mlýn... Jeden mi řekl, že pozemkový list je neplatný, druhý zas řekl, že patří vakfu, a bylo! Kdoví, jak to vlastně bylo. Všechno mi zůstalo po otci a já jsem věděl, že je to moje, ale podle komise není. Budiž. Mě ale mrzí to, že jsem přišel o tolik peněz.“ „A jak jsi přišel o peníze?“ „Jak? Tak! Sedmkrát jsem jel do Srbska ke komisi, přijedu tam, čekám měsíc, čekám dva, tak se vrátím zpátky. Pak vzkázali: přijed' zase. Tak zase přijedu... „Ale kdo ví, co to tam dělal ten tvůj zástupce?“ „Ano, zástupce nebyl člověk jaksepatří, ale nejen on, i ten komisař... Nezlob se, ale i ten komisař nebyl poctivý. Přijdu k němu a prosím ho, aby už konečně rozhodl, a on povídá: „Peki, tak já tedy rozhodnu, řekni*

⁴⁰ UKA, S.: *Dëbimi i shqiptarëve nga Sanxhaku i Nishit dhe vendosja e tyre në Kosovë*, s. 25–26.

⁴¹ Tamtéž, s. 22.

⁴² Tamtéž, s. 22, 43.

⁴³ *Documents diplomatiques: Affaires d'Orient. Congrès de Berlin 1878*. Paris 1878, s. 288.

⁴⁴ Tamtéž, s. 289–290.

⁴⁵ UKA, S.: *Dëbimi i shqiptarëve nga Sanxhaku i Nishit dhe vendosja e tyre në Kosovë*, s. 23.

⁴⁶ ŠTĚPÁNEK, V.: *Jugoslávie – Srbsko – Kosovo. Kosovská otázka ve 20. století*, s. 38.

⁴⁷ UKA, S.: *Dëbimi i shqiptarëve nga Sanxhaku i Nishit dhe vendosja e tyre në Kosovë*, s. 24.

mi, podle kterého zákona chceš rozhodnout, podle srbského nebo podle tureckého?“ Já jsem se zamyslel a řekl jsem si, že lepší bude podle mého zákona, který na mě bude i více pamatovat. Tak mu povídám: „Rozsud' podle tureckého zákona!“ On nato: „Peki, přijď zítra!“ Přijdu další den a on opět: přijď zítra. A takhle tři měsíce: přijď zítra, přijď zítra a zase přijď zítra. „Aman,“ povídám mu jednou, „jak dlouho ještě budu muset čekat?“ – „No, chtěl jsi, abych rozsoudil podle tureckého zákona, a podle tureckého zákona to jde takhle, pomalu, přijď zítra a zase přijď zítra. „Máš pravdu,“ povídám mu a nechám se přemluvit, „No, tak dobře, při Alláhovi, sud' podle srbského zákona!“ A tak soudil podle srbského zákona a já jsem přišel o veškerý majetek!⁴⁸ Albánský majetek byl rozprodáván ve veřejných dražbách inzerovaných i v tisku, na kterých měl být sice oficiálně přítomen původní majitel, ten ve skutečnosti ani neměl ponětí, že se za jeho zády majetek prodává. Navíc v mnoha případech peníze končily v nepovolaných rukou, jak dosvědčuje série stížností muslimů, která zaplavila srbské ministerstvo vnitra. Pravdou je, že část muhadžirů na refundaci kvůli vysokým poplatkům sama rezignovala, navíc se později Albánci vystavovali velkému riziku, pokud se rozhodli vypravit na druhou stranu hranice. Jsou totiž zdokumentované i případy, kdy čerstvé usazení kolonisté zacházeli brutálně se zadrženými muhadžiry.⁴⁹

Muhadžirové nesli vykořenění velmi těžce a s novým prostředím se sžívali velmi obtížně. Sami se cítili jako cizinci a okolí je tak také vní-

⁴⁸ NUŠIĆ, Branislav: *S Kosova na Sinje more. Beleške s puta kroz Arbanase 1894. godine*. Beograd 2005, s. 10–12.

⁴⁹ UKA, S.: *Dëbimi i shqiptarëve nga Sanxhaku i Nishit dhe vendosja e tyre në Kosovë*, s. 80–83.

malo, jak popisuje v memoárech Branislav Nušić: Krok za krokem jsme se pomalu ubírali cestou a já jsem rád přemýšlel o osudu svých dvou průvodců na koních. Jeden je Čerkez a druhý muhadžir z Prokuplje. Oba dva vyhnanci, oba dva nouze vyhnala z jejich domovů a rodného kraje a teď slouží cizině a v cizině. Ostatně ani Čerkez ani Arnaut vyhnaný ze Srbska se necítí v Kosovu ve službách Turků jako doma. Všichni muhadžirové truchlí po svých domovech. Znáám mnoho takových, kteří by se tak rádi vrátili. Jednou mi jeden říkal, jak by nejráději neumřel tady „v cizině“, ale v Leskovci. Muhadžirové v Prištině vůbec nejsou v lásce s tureckými usazenci. Turci si stěžují, že veškeré zlo začalo, když se objevili muhadžirové: že od té doby je obchod vzhůru nohama, že upadla vzájemná důvěra v čaršiji, že jsou peníze drahé, že se od té doby objevily stvrzenky, zájem a spory o půjčku. Co dřív nebývalo a teď kupodivu je, že se teď v Prištině například sepisují i dohody o pronájmu domu. Můj soused Uti efendi by dodal: „Pryč jsou ty časy, kdy jsi zašel za přítelem do čaršije a poprosil ho: dej mi sto, dvě stě lir, a on bez řečí vytáhl nepřečítaný měšec, dal ti čtyři oka; a jak sis ty nepřečítané peníze odnesl, tak jsi mu ty nepřečítané čtyři oka taky vrátil!“ V Prištině jednou jeden muhadžir zabil jednoho Turka a tehdy se Turci na muhadžiry tak rozzlobili, že se po městě povídalo, že mezi nimi poteče krev. Ostatně, považují se za dvě národnosti, a tak i v tomto případě neměli za to, že zabil Turek Turka, ale muhadžir Turka.⁵⁰ Od muhadžirů slyšel Nušić vyprávět i o leckdy přátelských vztazích, které panovaly mezi Srby a Albánci před válkou: Můj holič, muhadžir Halit z Prokuplje, mi několikrát vyprávěl o nějakém popu Ilijovi a o tom,

⁵⁰ NUŠIĆ, B.: *S Kosova na Sinje more. Beleške s puta kroz Arbanase 1894. godine*, s. 9–10.

Davy albánských muhadžirů směřovaly nejprve do Preševského údolí, Kosovského Pomoraví a údolí řeky Lab (Llap). Později se část muhadžirů přesunula do kosovské kotliny (Lipljan, Priština), několik málo rodin se usídlilo v Metochii, ojedinele až v Albánii.

jak žili v Prokuplji. Ženy se nezahalovaly; když Halitův otec nebyl doma, pop Ilija se staral o dům a o děti. Pop Ilija měl právo dát výprask komukoliv v sousedově domě, neposlouchal-li by, a Halitův otec neoženil jedinou dceru, dokud se neporadil s popem Ilijou. Jedna hanume, muhadžirka z Niše, přišla jednou k mé ženě na návštěvu a řekla, že se jí už dřív chtělo přijít, ale nevěděla, kde je konzulát. Moje žena se jí zeptala, jak je možné, že v tak malém městě, jako je Priština, za tolik let nezjistila, kde je konzulát, a ona řekla, že nechodí nikam ven. Kam by také chodila? „V Niši to bylo jiné.“ Tam se chodilo za druhými, existovalo přátelství, „ve vlastní zemi“ bylo všechno jaksepatří. Tady se nezná (v Prištině je 18 let) ani s vlastními sousedy.⁵¹ Mita Rakić ve svých pamětech z cest po Arnavutluku zachytil, že nově příchozí srbští kolonisté neměli vztah k dosídlovaným krajům: *Důležité je, že jedině Albánci si tradují zmínky o minulosti těchto míst, o starých kostelech a zříceninách; znají všechny stezky, všechny kopce a hory, i blízko i daleko. Srbové znají jen své nejbližší okolí a často ani to ne. Hostinský v Podujevu žije už dvacet let v Labu a neví ani, jak se jmenuje vrchol, na který se dívá každý den.*⁵²

Rok po vysídlení se dokonce osmanská diplomacie pokusila se srbskou stranou vyjednat pro muhadžiry možnost návratu do jejich domovů, ale prakticky bez úspěchu. Srbský konzul v Istanbulu totiž skálopevně trval na tom, že Albánci stáli ve válce na straně poražené Osmanské říše a že sami uprchli před postupující srbskou armádou, tudíž nevidí důvod, proč by jim mělo být umožněno se vrátit. Nicméně 25. září 1879 se kvůli albánským rebeliím na srbsko-turecké hranici bylo nuceno sejít v Bělehradě mimořádné shromáždění v čele s Jovanem Ristićem, které mělo znovu projednat otázku návratu muhadžirů, aby napětí na hranicích utichlo. Shromáždění se usneslo, že určitému počtu muhadžirských rodin z pravého břehu Toplice bude umožněn návrat, nikoliv však absolutní většině. K žádné masovější repatriaci muhadžirů zjevně nedošlo, a tak dohoda zůstala pouze na papíře.⁵³

V srpnu 1879 poslal kníže Milan Obrenović Jovanu Ristićovi dopis, ve kterém se mu svěřoval se svými dojmy z návštěvy toplického okresu. Mimo jiné v něm popisoval, že krajina od Prokuplje až téměř k Niši zůstala neobydlená a že především levý

břeh řeky Toplice bude třeba kolonizovat. Zároveň ale vyjádřil obavy, že kolonizaci by mohl zkomplikovat možný návrat muhadžirů.⁵⁴ Následujícího roku schválila srbská vláda *Zákon o osídlování* (3. 1. 1880) a *Zákon o úpravě agrárních vztahů v osvobozených krajích* (3. 2. 1880).⁵⁵ Srbský stát každé rodině kolonistů zajistil 4 ha zemědělské půdy a 0,2 ha stavebních pozemků, velkým rodinám navíc další 2 ha zemědělské půdy na každého muže staršího 16 let. Půda byla kolonistům svěřena na dobu 15 let a poté se automaticky stávali jejími vlastníky, přičemž první tři roky byli také osvobozeni od veškerých daní. Kromě toho každý dospělý muž obdržel pušku a 300 nábojů, aby bránili pohraniční oblasti před muhadžiry, kteří čas od času překračovali hranici a snažili se domoci zpět svého majetku.⁵⁶ V Jablanici se první kolonisté objevili už v prosinci 1879, přičemž srbský balkanista Miloš Luković odhaduje, že jen v rozmezí let 1880–1888 se sem přistěhovalo 417 rodin, drtivou většinou z Černé Hory a Hercegoviny, což při tehdejší demografické situaci mohlo představovat více než 7 000 lidí.⁵⁷ Oblíbenou interpretaci, že Srbsko záměrně kolonizovalo nově získaná území Černohorci, kteří byli přinejmenším stejně „divocí“ jako Albánci, je třeba brát s rezervou. Mezi kolonisty totiž byl poměrně velký počet černo-horských dobrovolníků v srbsko-turecké válce, kteří si vyhlédli opuštěnou úrodnou půdu.⁵⁸ Zbylí jablaničtí Albánci, které okolní slovanské obyvatelstvo nazývalo *starosedeooci* (tj. starousedlíci), nesli kolonizaci se značnou nelibostí a sami byli navíc zaměstnáni vleklými majetkovými spory, protože každý musel předložit důkaz o tom, že majetek před anexí patřil skutečně jemu a ne např. vakfu nebo státu. Málokdo mohl právo na majetek doložit nějakým dokumentem, a tak se nezřídká stávalo, že Albánci o majetek přišli ku prospěchu kolonistů.⁵⁹

Je nutno poznamenat, že postoj srbské společnosti k vysídlení Albánců nebyl jednotný. V dobových intencích ho často pocítovala jako nutnost v zájmu stability nově připojených území. Např.

⁵⁴ Tamtéž, s. 33–34.

⁵⁵ LUKOVIĆ, Miloš: *Migracije iz Crne Gore u južnu Srbiju (Toplički i Vranjski okrug) u razdoblju 1878–1912. godine*. In: Deseti kongres istoričara Jugoslavije. Beograd 1998, s. 208.

⁵⁶ MUHARREMI, I.: *Shqiptarët e Medvegjës nëpër shekuj (rrënjët e lëkundura)*. I. díl, s. 90.

⁵⁷ LUKOVIĆ, M.: *Migracije iz Crne Gore u južnu Srbiju (Toplički i Vranjski okrug) u razdoblju 1878–1912. godine*, s. 211.

⁵⁸ Tamtéž, s. 209.

⁵⁹ MUHARREMI, I.: *Shqiptarët e Medvegjës nëpër shekuj (rrënjët e lëkundura)*. I. díl, s. 97.

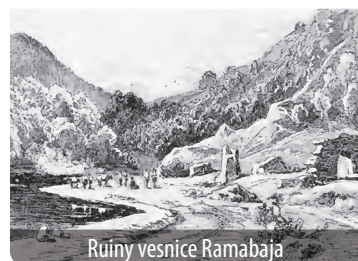
⁵¹ Tamtéž, s. 10.

⁵² RAKIĆ, Mita: *Iz nove Srbije*. Leskovic 1987, s. 58.

⁵³ UKA, S.: *Dëbimi i shqiptarëve nga Sanxhaku i Nishit dhe vendosja e tyre në Kosovë*, s. 91–93.

Sabit Uka na základě archivních materiálů cituje výpověď jednoho nejmenovaného srbského úředníka, který se později stal i ministrem: *Srbsko nepochybilo v tom, že Albánce vyhnalo silou. Tudíž ti, co poslední dobou tvrdí, že Srbsko pochybilo, když Albánce vyhnalo násilím, protože kdyby tak neučinilo, měli bychom je dnes v týlu našeho vojska.*⁶⁰ Na druhou stranu se postupně proti názorům tohoto typu zformovala opozice. Asi největším odpůrcem etnického čištění byl již jednou zmíněný generál Jovan Belimarković, ale i ten byl nakonec nucen konstatovat: *Albánci se drželi našich proklamací a my jsme je stejně vysídlili. To není v pořádku.*⁶¹ Mita Rakić ve svém sugestivním svědectví vyzdvihl kladné vlastnosti albánské povahy a popsal i despekt Srbů v Bělehradě vůči Albáncům: *My jsme měli mylné mínění o Arnautech, a když ne my, tak alespoň já. V Bělehradu jsem si myslel, že Arnaut je divoch, který nic nedělá, jen sedí s puškou a čeká, koho zabije a oloupí, a co by vzal a ukradl. Ale když jsem viděl Toplici, Lab a Pustu Reku a těch pár Arnautů, kteří složili zbraně a vzdali se nám, přesvědčil jsem se sice, že je na jednu stranu divoch, pro kterého je zabití člověka snazší než zlomit stéblo, pro jedno zrno by bral život. Avšak na druhou stranu jsem se, ke své hanbě, přesvědčil, že je Arnaut ranní ptáče a pracovitý jako málokterý národ, že je nejlepší zemědělec v Novém Srbsku a že je morálně i materiálně čistší než národ, se kterým žije v sousedství. Vlastenectví, či spíše šovinismus, nám nedovoluje uznat přednosti a silné stránky národa, který nenávidíme ... Arnaut zemí obdělává i dobytek chová, pole hnojí, louky zavlažuje i odvodňuje (v Toplici a Pusté Rece) ... Je pohostinnější. Cestou těmito kraji se přede mnou otevíraly jen arnautské domy a nabízely mi chléb, sýr a cicvaru, čímž oplývají. Naopak v Prekopčelici, velké srbské vesnici v Pusté Rece, do níž jsem se dopotácel hladový a unavený, jsem ani v domě stařešiny ani za peníze nemohl dostat kus chleba a sýra, v Bojniku jakbysmet.*⁶² Srbská historiografie zdůrazňuje, že opačným směrem z Kosova během srbsko-turecké války prchaly do Srbska také tisíce srbských uprchlíků⁶³ a že vlastně došlo k nedobrovolné, neplánované výměně obyvatel.⁶⁴

V každém případě se etnická čistka hluboce podepsala na dalším vývoji v regionu. Kdysi etnicky smíšené oblasti se zdatelně homogenizovaly, v Toplici a Jablanici začal převažovat slovanský element, zatímco v Kosovském Pomoraví se poměr obyvatel obrátil ve prospěch Albánců. Dimitrije Bogdanović tvrdí, že si muhadžirové vybíjeli frustraci na okolních Srbech, což jen podnítilo další vlny migrace.⁶⁵ Především se ale Albánci přesvědčili, že celkově vzato ani srbská politika neměla zájem na soužití v míru.

Mgr. Martin Surovčák (1988)

Balkanista, neogrecista a albanista, doktorand na Ústavu slavistiky Masarykovy univerzity v Brně. Zabývá se balkánskou lingvistikou a kulturou balkánských národů. Publikovaný článek vznikl na základě autorova širšího zájmu o albánskou komunitu v Preševském údolí.

⁶⁰ UKA, S.: *Dëbimi i shqiptarëve nga Sanxhaku i Nishit dhe vendosja e tyre në Kosovë*. Prishtinë 1994, s. 50.

⁶¹ Tamtéž, s. 21.

⁶² RAKIĆ, M.: *Iz nove Srbije*, Leskovac 1987, s. 56–57.

⁶³ BOGDANOVIĆ, D.: *Knjiga o Kosovu*, s. 217.

⁶⁴ Podobný, ještě závažnější případ (počet vysídlelců dosáhl řádu milionů) známe i z Řecka a Turecka ve 20. letech 20. století pouze s tím rozdílem, že oba státy se na výměně obyvatelstva oficiálně dohodly.

⁶⁵ BOGDANOVIĆ, D.: *Knjiga o Kosovu*, s. 234.